

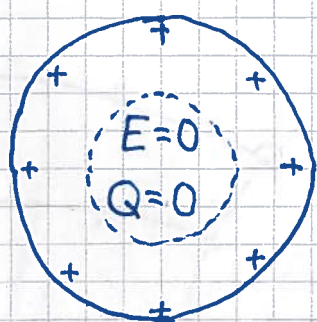
Materialers elektriske egenskaper

Ledere [YF 22.5 ; LHL 19.8]

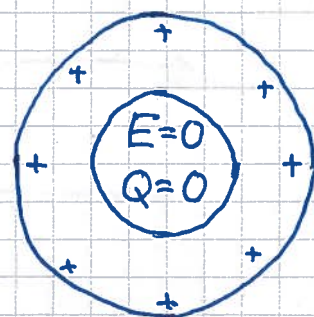
Metaller har frie elektroner (typisk 1-2 pr atom) som vil flytte seg hvis de utsettes for en nettokraft. Konsekvenser, i elektrostatisk likevekt :

- $\vec{E} = 0$ inni et metall
[$\vec{E} \neq 0$ gir kraft $\vec{F} = -e\vec{E}$ på frie elektroner ; dvs ikke likevekt]
- Netto ladning ligger på overflaten av et metall
[pga at $F(r) \sim 1/r^2$ og Gauss' lov ; ikke pensum]
- På overflaten : $\vec{E} \perp$ overflaten
[$E_{||} \neq 0$ gir kraft $F_{||} = -eE_{||}$ på frie elektroner]
 $E_{\perp} = \sigma / \epsilon_0$; σ = overflateladn. pr flateenhet

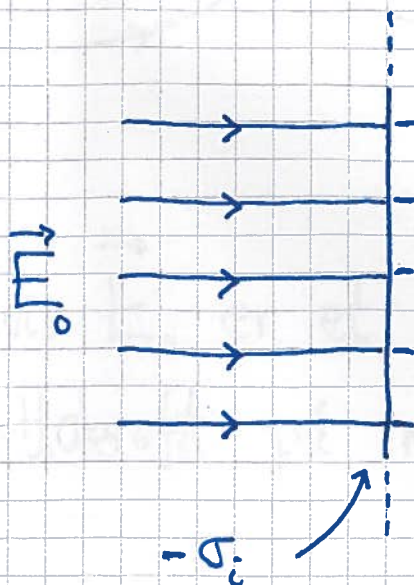
- Metallbit i likevekt er et ekvipotensial
 $[dV = -\vec{E} \cdot d\vec{s} = 0$; inni er $\vec{E} = 0$, på overflaten er $\vec{E} \perp d\vec{s}$]
- Metall med hulrom : $E = 0$ i hulrommet, all nettoladning på ytre overflate
 [Bevis : Ingen ladningsmessig forskjell på kompakt metallbit og metallbit med hulrom !]

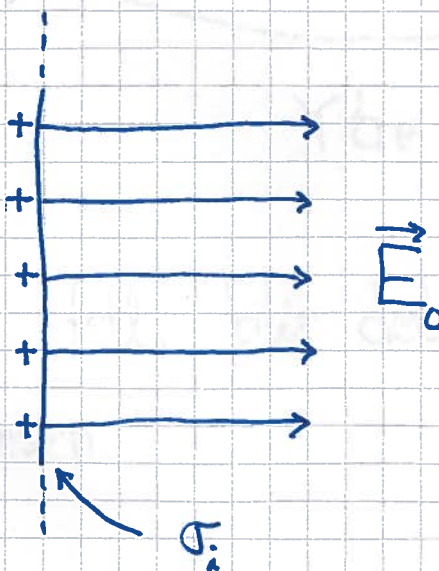
Fjerner nyutral bit inni

Eks: Metallskive i uniformt ytre felt $\vec{E}_0$.

$E = 0$

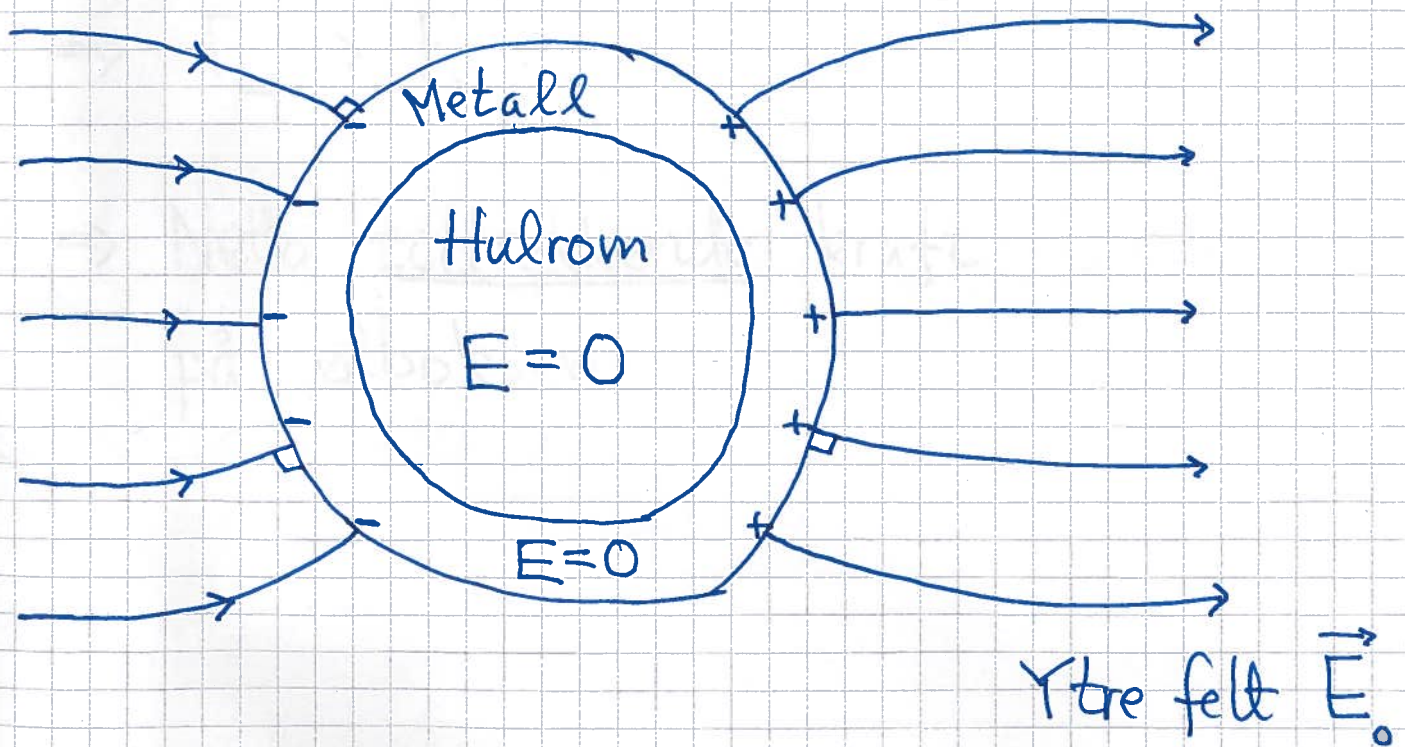
I likevekt er $E=0$ inni metallet.

Oppnås med industert overflateledning $\pm \sigma_i$,

med $\sigma_i = \epsilon_0 E_0$. Gir industert felt

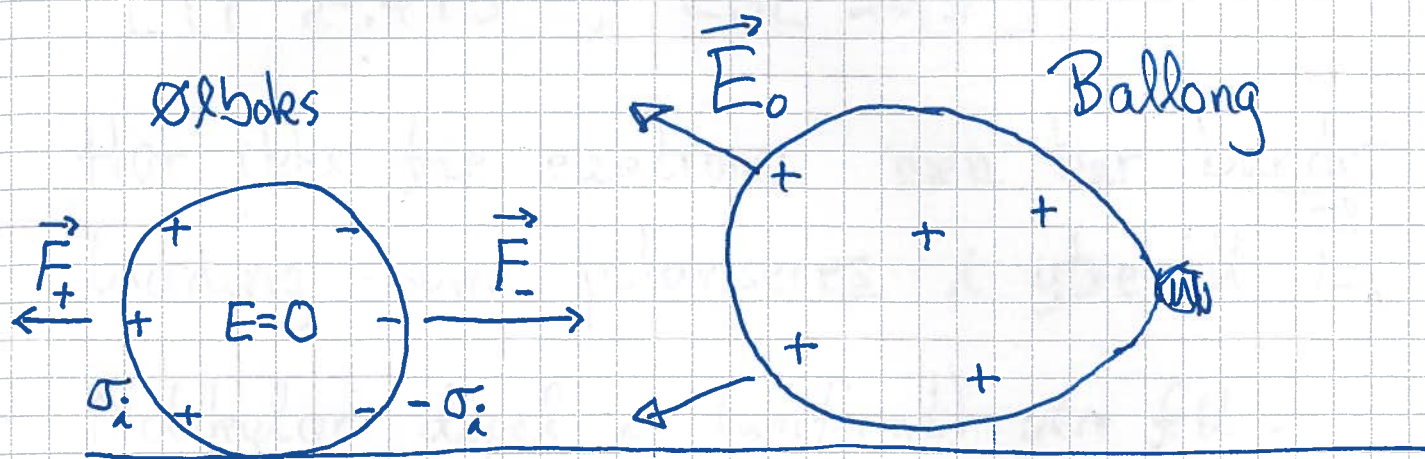
$\vec{E}_i = -\vec{E}_0$ og totalt felt $\vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i = 0$ inni metallet.

Eks: Faradaybur (elektrostatisk skjerming)

Hvis $\vec{E}_0$ er et uniformt felt, blir det ingen nettokraft på metallboksen.

Eks: Metallboks i inhomogent felt

Kortest avstand mellom ballong og negativ induisert ladning

$$\Rightarrow F_- > F_+$$

$\Rightarrow$ Netto tiltrekkende kraft på ølboksen.

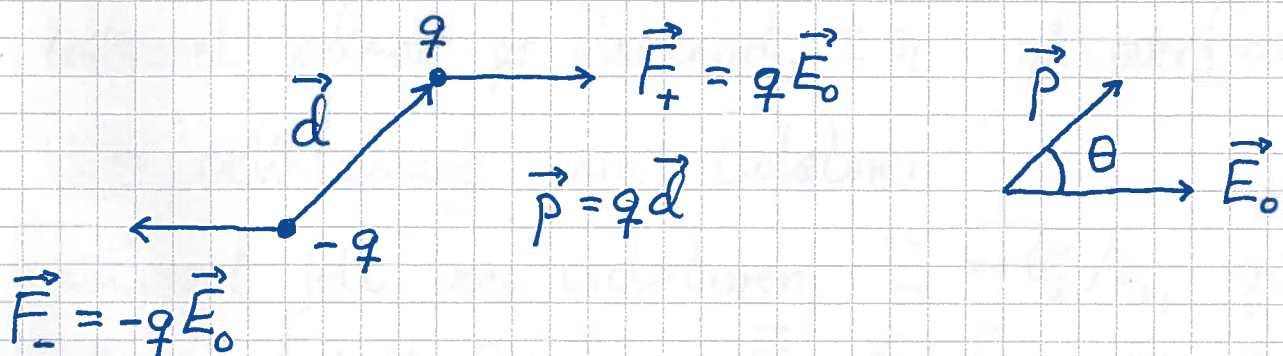

Dielektrikum (isolator)

[YF 24.4+5 ; LHL 20.5]

Har ikke frie elektroner, men har bundet ladning som polariseres i ytre felt $\vec{E}_0$.

Molekylær dipol i (uniformt) ytre felt:

Dreiemoment på dipolen:

$$\vec{\tau} = \vec{r}_+ \times \vec{F}_+ + \vec{r}_- \times \vec{F}_- = \dots \text{øving 9} \dots = \vec{p} \times \vec{E}_0$$

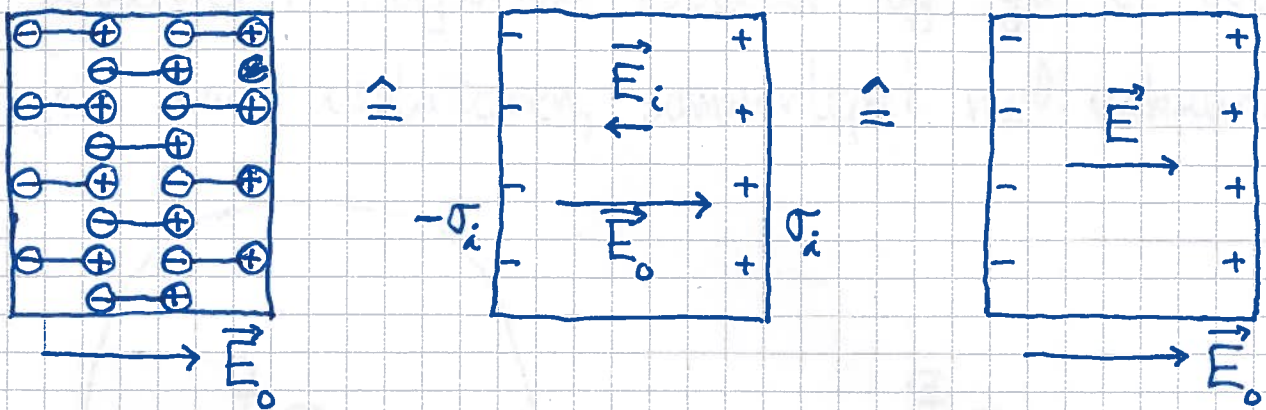
Dipolens pot. energi:

$$U = - \int \vec{F} \cdot d\vec{s} = \dots = - \vec{p} \cdot \vec{E}_0$$

(med valget $U = 0$ for $\theta = \pm \pi/2$)

dvs: tendens til innretting av molekylære dipoler langs ytre felt $\vec{E}_0$

Netto makroskopisk effekt:

- induert ladning pr flateenhet, $\pm \sigma_i$, på overflaten
- null nettoladning inni isolatoren
- induert felt inni isolatoren, $E_i = \sigma_i / \epsilon_0$, gir svekket totalt felt inni, $\vec{E} = \vec{E}_0 + \vec{E}_i$, $E = E_0 - E_i$
- vi antar lineær respons: E_i prop. med E_0 , og dermed E prop. med E_0 .
- isolatorens relative permittivitet ϵ_r :
 $\epsilon_r = E_0 / E$, dvs $E = E_0 / \epsilon_r$ ($\epsilon_r \geq 1$)

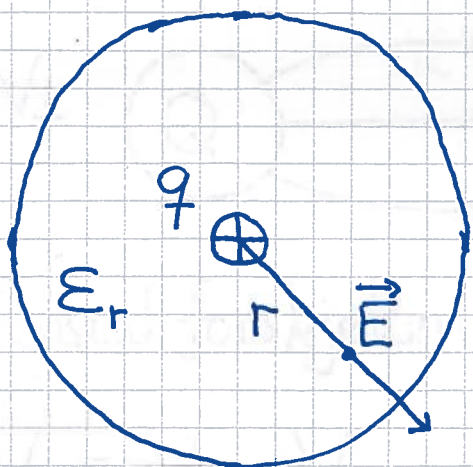
noen tallverdier:

Stoff	Vakuum	Tørr luft	Plast	Rent vann	Perfekt metall
ϵ_r	1	1.00054	2 - 6	80	∞

- isolatorens permittivitet: $\epsilon = \epsilon_r \cdot \epsilon_0$

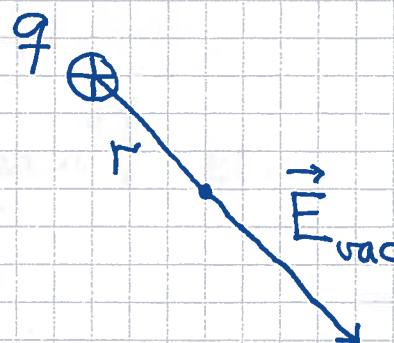

- en ladning q plassert inni en isolator
polariserer omgivende isolator og gir et svekket felt inni isolatoren, sammenlignet med vakuum:

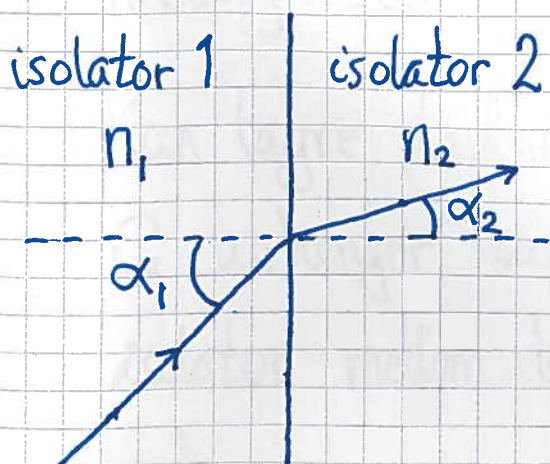
$$E(r) = q / 4\pi \epsilon_r \epsilon_0 r^2$$

$$= q / 4\pi \epsilon r^2$$

$$E_{vac}(r) = q / 4\pi \epsilon_0 r^2$$

- lysfarten i en isolator : $v = c / \sqrt{\epsilon_r} < c$
($c = 299792458 \text{ m/s} = \text{lysfarten i vakuum}$)
- lysbrytning i grenseflate mellom to isolatorer:

$n = \sqrt{\epsilon_r} = \text{brytningsindeks}$

Snells lov:

$$n_1 \sin \alpha_1 = n_2 \sin \alpha_2$$

Rødt lys: $n = 1.33$
Blått lys: $n = 1.35$ } i vann

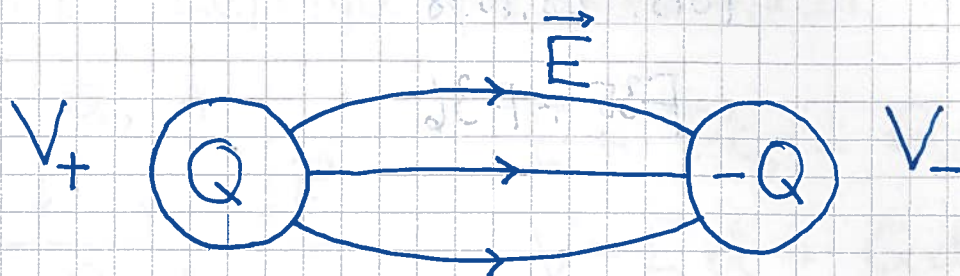
$\Rightarrow$ Regnbue m.m.

Kondensator og kapasitans [YF 24; LHL 20]

(=capacitor)   (=capacitance)

Generelt: To ledere adskilt av isolator (f.eks. luft)

Potensialforskjellen ("spenningen") er

$$V = V_+ - V_- = - \int_{(-)}^{(+)} \vec{E} \cdot d\vec{s},$$

og er prop. med Q , siden $\vec{E}$ er prop. med Q (Goulombs lov).

Kondensatorens kapasitans:

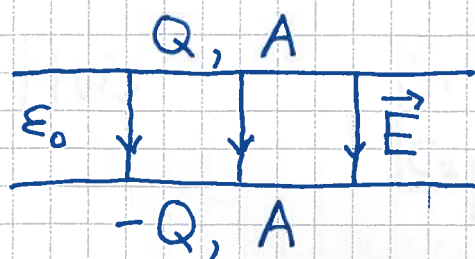
$$C \stackrel{\text{def}}{=} Q/V$$

- Enhet: $[C] = C/V = F$ (farad)
- Kretssymbol:
- Kan lagre ladning og energi
- C avhenger av utforming/geometri og type isolator mellom lederne. Merk at C ikke avhenger av Q eller V .

- (129)
- Beregning av C : Anta ladning $\pm Q$ på de to lederne og regn ut V . Da er $C = Q/V$.

Eks 1: Luftfylt platekondensator.

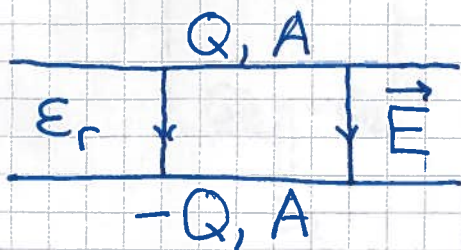
$$E = \sigma / \epsilon_0 = Q / A \epsilon_0$$

$$V = E d = Q d / A \epsilon_0$$

$$\Rightarrow \underline{\underline{C = \epsilon_0 A / d}}$$

Med $d = 2.0 \text{ mm}$ og $A = \pi \cdot (10 \text{ cm})^2$: $C \approx 0.14 \text{ nF}$

Eks 2: Platekond. fylt med dielektrikum

$$E = \sigma / \epsilon = Q / A \epsilon_r \epsilon_0$$

$$V = E d = Q d / A \epsilon_r \epsilon_0$$

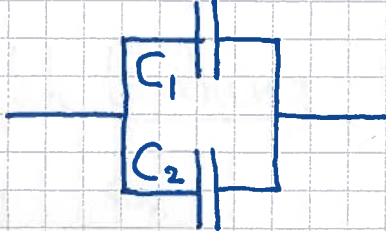
$$\Rightarrow \underline{\underline{C = \epsilon_r \epsilon_0 A / d}}$$

Dvs: C økes med faktor ϵ_r

Enhet for permittivitet: $[\epsilon] = \text{F/m}$

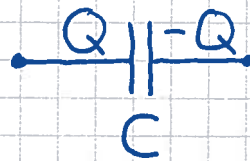
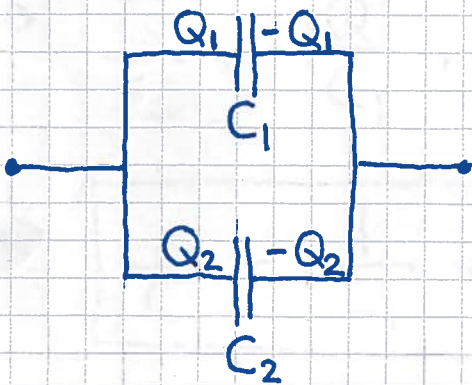
Kobling av flere kapasitanser [YF 24.2; LHL 20.2]

Parallellkobling:

Hvis skal erstattes av

 og oppføre seg likt, hva er da C ?

Har lik spenning V over kond. 1 og 2:

$$V = Q_1/C_1 = Q_2/C_2 = Q/C \quad \text{og} \quad Q_1 + Q_2 = Q$$

$$\Rightarrow C_1 V + C_2 V = C V$$

$$\Rightarrow \boxed{C_1 + C_2 = C}$$

Med N kond. i parallell:

$$\boxed{C = \sum_{j=1}^N C_j}$$

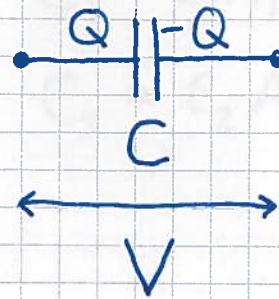
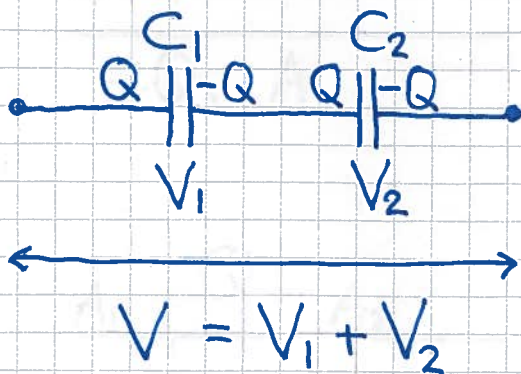

Seriekobling:

Hvis $\text{---} \parallel_{C_1} \text{---} \parallel_{C_2} \text{---}$ skal erstattes av $\text{---} \parallel_C \text{---}$,

hva er da C ?

Har her lik ladning $\pm Q$ på nr 1 og 2:

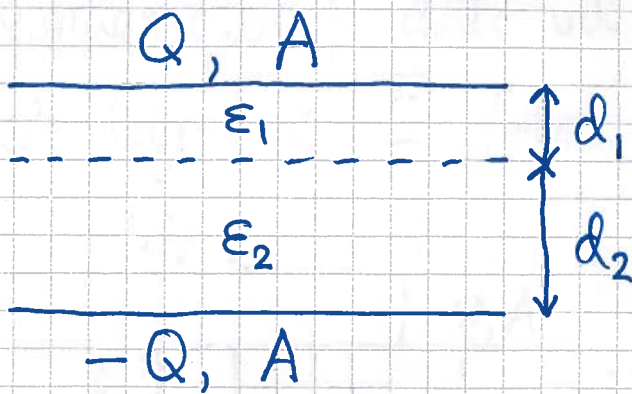
$$\Rightarrow \frac{Q}{C} = \frac{Q}{C_1} + \frac{Q}{C_2}$$

$$\Rightarrow \boxed{\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2}}$$

Med N kond. i serie:

$$\boxed{C^{-1} = \sum_{j=1}^N C_j^{-1}}$$

Kondensator fylt med ulike dielektrika blir som
parallell- eller seriekobling:

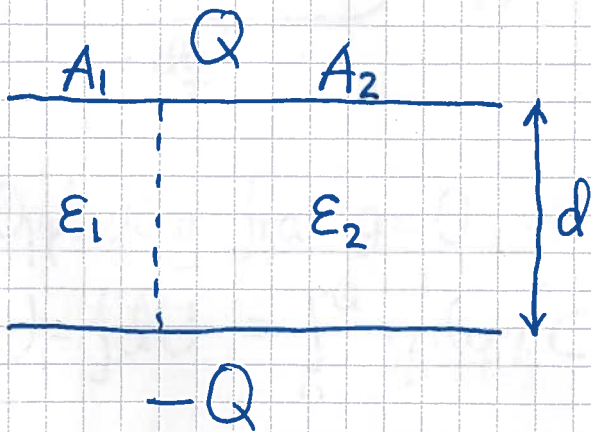

Seriekobling:

$$C^{-1} = C_1^{-1} + C_2^{-1}$$

$$C_1 = \epsilon_1 A / d_1$$

$$C_2 = \epsilon_2 A / d_2$$

Parallellkobling:

$$C = C_1 + C_2$$

$$C_1 = \epsilon_1 A_1 / d$$

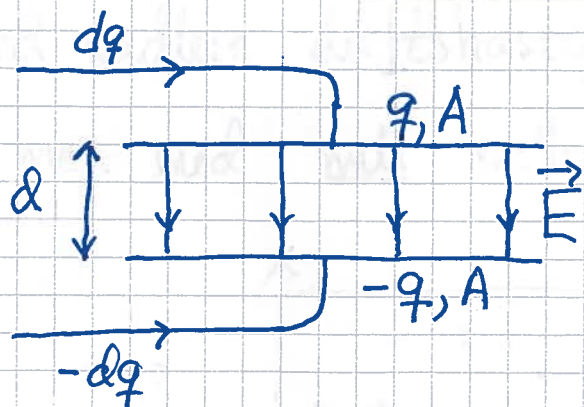
$$C_2 = \epsilon_2 A_2 / d$$

Energi i $\vec{E}$ -felt [YF 24.3; LHL 20.4]

(133)

Vi beregner arbeidet W som skal til for å lade opp en kondensator; dette vil tilsvare potensiell energi U lagret i $\vec{E}$ -feltet mellom platene.

Økt ladning, fra $\pm q$ til $\pm (q + dq)$ gir økt pot. energi:

$$dU = v(q) dq = \frac{q}{C} dq$$

$\Rightarrow$ Opplading fra $q=0$ til $q=Q$ gir pot. energi

$$U = \int dU = \int_0^Q q dq / C = Q^2 / 2C = \frac{1}{2} CV^2$$

som med $C = \epsilon_0 A / d$ og $V = Ed$ gir

$$U = \frac{1}{2} (\epsilon_0 A / d) \cdot (Ed)^2 = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2 \cdot (Ad)$$

med $A \cdot d =$ volumet mellom platene, dvs der $E \neq 0$

$\Rightarrow$ Energien pr volumenhett i et elektrisk felt er

$$u_E = \frac{1}{2} \epsilon_0 E^2$$

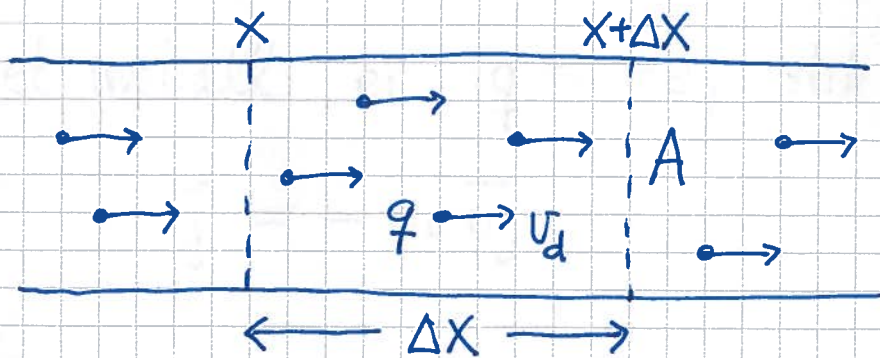
som gjelder generelt.

Elektrisk strøm [YF 25,26; LHL 21,22] (134)

Strøm og strømtetthet [YF 25.1; LHL 21.1]

Leder med n frie ladninger pr volumenhet, med midlere driftshastighet v_d langs lederen (men med null nettoladning) :

Strøm $\stackrel{\text{def}}{=}$ ladning som passerer et tverrsnitt av lederen pr tidsenhet

$$I = \frac{\Delta Q}{\Delta t} \xrightarrow{\Delta t \rightarrow 0} \frac{dQ}{dt}$$

$$[I] = \text{C/s} = \text{A} \quad (\text{ampere})$$

$$\text{All fri ladning } \Delta Q = q \cdot \Delta N = q \cdot n \cdot \Delta V$$

$$\text{i volumet } \Delta V = A \cdot \Delta x \text{ passerer ved } x + \Delta x$$

$$\text{i løpet av tiden } \Delta t = \Delta x / v_d$$

$$\Rightarrow I = \frac{q n \Delta x A}{\Delta x / v_d} = n q v_d A$$

(135)

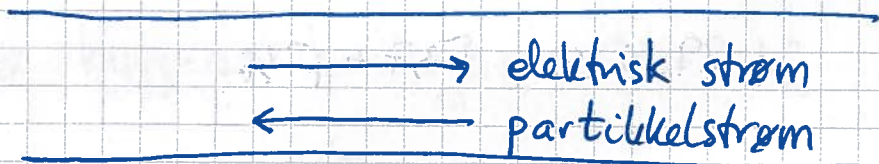
Strømtetthet $\stackrel{\text{def}}{=}$ strøm pr flateenhet

$$j = I/A \quad ; \quad [j] = A/m^2$$

$$\Rightarrow j = n q v_d, \text{ dvs } \boxed{\vec{j} = n q \vec{v}_d}$$

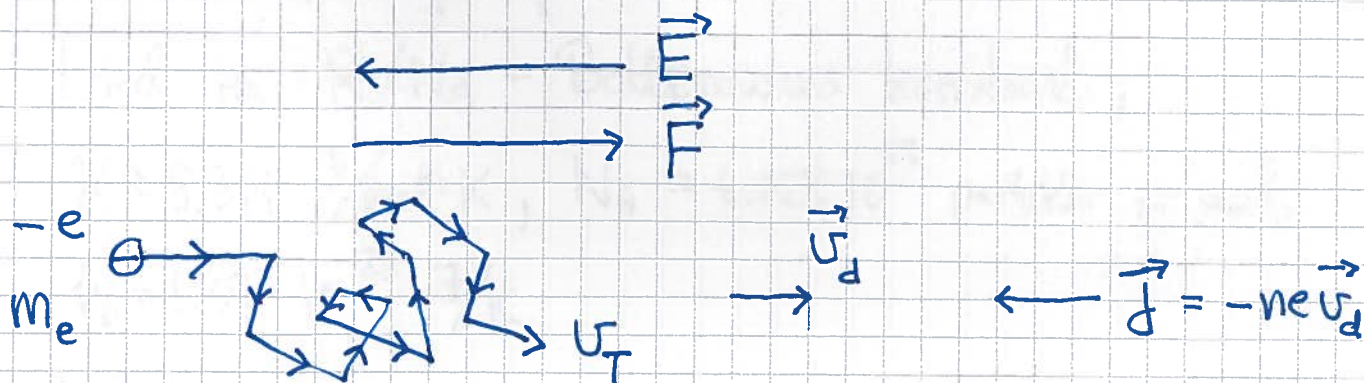
I et metall er $q = -e$, slik at

$$\vec{j} = -n e \vec{v}_d$$

Ohms lov [YF 25.2, 25.6 ; LHL 21.2, 21.4]

Ytre felt $\vec{E}$ gir kraft $\vec{F} = -e\vec{E}$, som vil drive frie elektroner gjennom metallet :

Anta d = midlere avstand mellom kollisjoner (136)

$\tau = d/v_T$ = midlere tid mellom kollisjoner

v_T = midlere elektronfart ved temperatur T

$$\vec{v}_d \approx \vec{a} \cdot \tau \stackrel{N2}{=} - \frac{e\vec{E}}{m_e} \cdot \tau$$

= midlere driftshastighet

$$\Rightarrow \boxed{\vec{j} = \sigma \vec{E}}; \quad \sigma = ne^2\tau/m_e = \text{materialets} \\ \text{konduktivitet (elektrisk ledningsevne)}$$

Dette er Ohms lov (på mikroskopisk form), i følge Paul Drude, ca 1900.

Pga hyppige kollisjoner blir v_d svært mye mindre enn v_T .

Termodynamikkens ekvipartisjonsprinsipp sier at ved absolutt temperatur T bidrar hvert kvadratiske ledd i energifunksjonen med $\frac{1}{2}k_B T$ pr partikkel.

[Med $k_B = R/N_A$ = Boltzmanns konstant ;

$R \approx 8.314 \text{ J/mol} \cdot \text{K}$, $N_A \approx 6.022 \cdot 10^{23}$ partikler pr mol,

$k_B = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J/K}$

For elektroner (i tre dimensjoner):

(137)

$$\langle K \rangle = \frac{1}{2} m_e \langle v_x^2 + v_y^2 + v_z^2 \rangle = \frac{1}{2} m_e v_T^2 = \frac{3}{2} k_B T$$

$$\Rightarrow v_T = \sqrt{3k_B T / m_e} \sim 10^5 \text{ m/s ved romtemperatur}$$

Estimerer v_d i kobber:

$$m(\text{Cu}) \approx 63 \text{ g/mol}; \quad \rho \approx 9 \text{ g/cm}^3$$

$$\Rightarrow n \approx 10^{29} \text{ frie elektroner pr m}^3 \text{ (1 pr Cu-atom)}$$

Anta $d \approx 10^{-9} \text{ m} \approx$ avstand mellom Cu-atomene

$$\text{dvs } \tau \approx d / v_T \approx 10^{-9} \text{ m} / 10^5 \text{ m/s} \approx 10^{-14} \text{ s}$$

Med Cu-ledninger i typiske elektriske kretser

er $E \sim 10^{-3} \text{ V/m}$ en realistisk verdi.

$$\text{Da er } v_d = e \tau E / m_e \approx 10^{-6} \text{ m/s,}$$

$$\text{dvs } v_d / v_T \sim 10^{-11} (!)$$

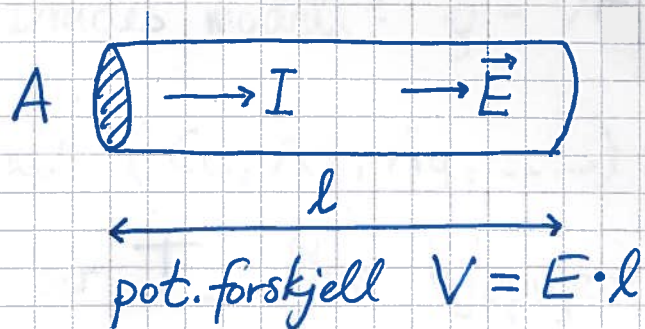
Med $v_d = 10^{-6} \text{ m/s}$ vil et gitt elektron bruke

ca 100 timer på å komme seg gjennom en

Cu-ledning med lengde 36 cm.

For leder med lengde l , tverrsnitt A :

(138)

$$j = I/A = \sigma E$$

Dermed: $I = \sigma E A = \sigma V A / l$

$\Rightarrow \boxed{V = R I}$, med motstand (resistans)

$$R = l / \sigma A$$

som er Ohms lov på "familier" (makroskopisk) form!

Konduktans G : $I = G \cdot V \Rightarrow G = \sigma A / l = 1/R$

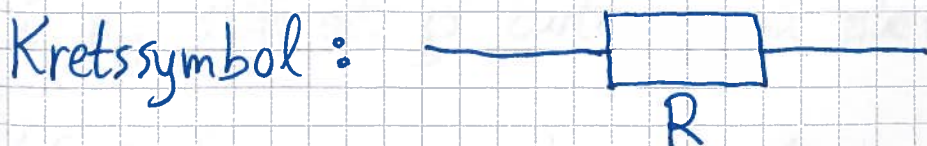
Resistivitet ρ : $\rho = 1/\sigma$

Enheter: $[R] = V/A = \Omega$ (ohm)

$$[G] = 1/\Omega = S \text{ (siemens)}$$

$$[\rho] = \Omega m ; [\sigma] = \frac{1}{\Omega m} = S/m$$

σ, ρ er materialeegenskaper ; G, R er avhengige av A og l

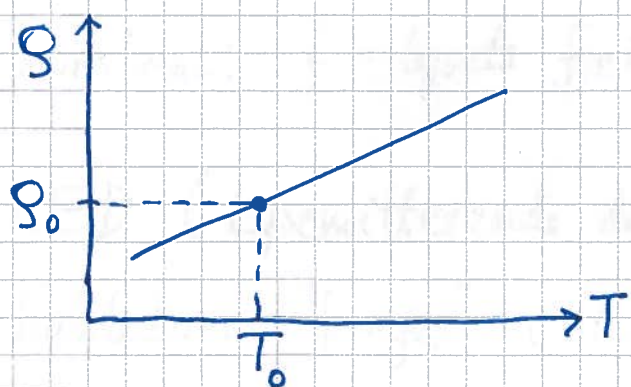
(Noen bruker)

Resistivitet og temperatur [YF 25.2; LHL 21.2+5] (139)

Fra Drudes modell: $\rho = 1/\sigma = m_e/e^2 n \tau \sim 1/n\tau$

Metall (Cu, Al, Ag, ----): Stor n som avhenger lite av T . Men hyppigere kollisjoner når T øker, dvs mindre τ og større ρ . Exp. gir typisk en lineær $\rho(T)$:

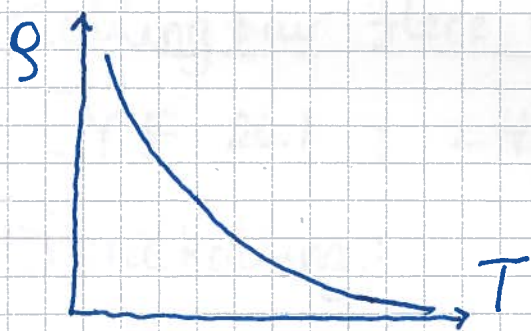

$$\Rightarrow \rho(T) = \rho_0 \{1 + \alpha \cdot (T - T_0)\}$$

$\alpha \approx 0.004 \text{ K}^{-1}$ for både Cu, Al og Ag

Halvleder (Si, Ge, GaAs, GaN, ...): Isolator, med $n \approx 0$ ved $T \approx 0$. Økt T gir sterk økning i n , slik at ρ avtar med økende T .

(Også forurensningsatomer - doping - øker n og reduserer ρ .)

Solceller: Lys, dvs fotoner med energi hf , absorberes av elektroner i halvlederen, blir frie elektroner som kan bidra til elektrisk strøm. ($h = 6.6 \cdot 10^{-34}$ Js = Plancks konstant; f = lysets frekvens)

LED (Lysemitterende dioder): Frie elektroner i halvlederen "fanges" i tilstand med lavere energi (et "hull"); frigjort energi sendes ut som foton.

Eks:

$(Al_x Ga_{1-x})As$: $\lambda = 560 - 870$ nm (~~rødt~~ gult-rødt)

$(In_x Ga_{1-x})N$: $\lambda = 360 - 620$ nm (blått-gult)

Kan kombineres og gi hvitt lys med LED-pærer.

Nobelpris fysikk, 2014.

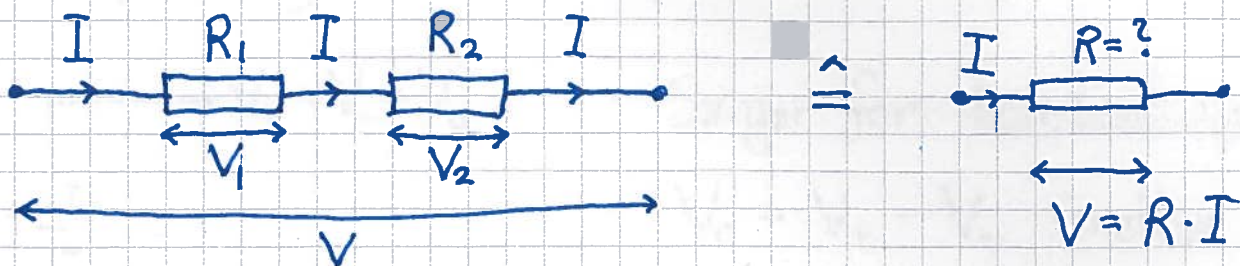

Kobling av flere motstander

141

[YF 26.1 ; LHL 21.3]

Seniekobling:

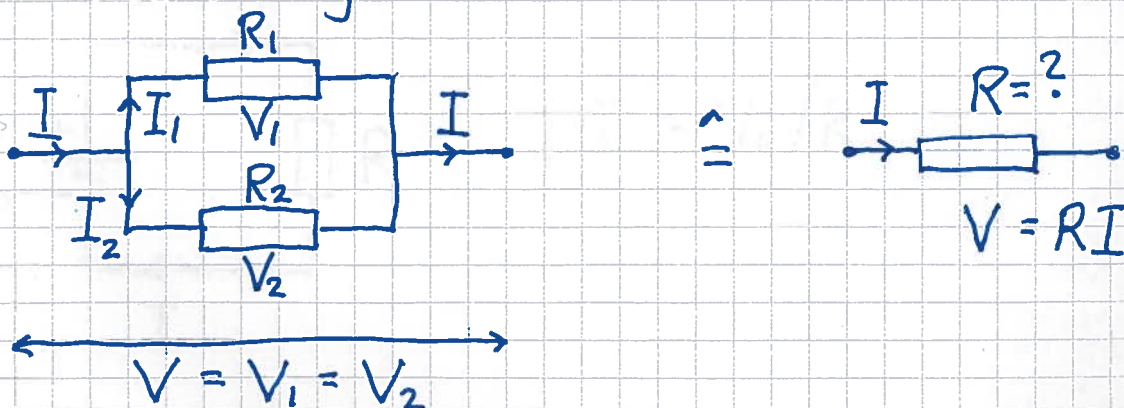
Samme strøm I gjennom R_1 og R_2 ; $V = V_1 + V_2$

$$\Rightarrow V = R_1 I + R_2 I = R I \Rightarrow \boxed{R = R_1 + R_2}$$

Med N motstander i serie:

$$\boxed{R = \sum_{j=1}^N R_j}$$

Parallellkobling:

Samme spenning over R_1 og R_2 ; $I = I_1 + I_2$

$$\Rightarrow \frac{V}{R} = \frac{V}{R_1} + \frac{V}{R_2} \Rightarrow \boxed{\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2}}$$

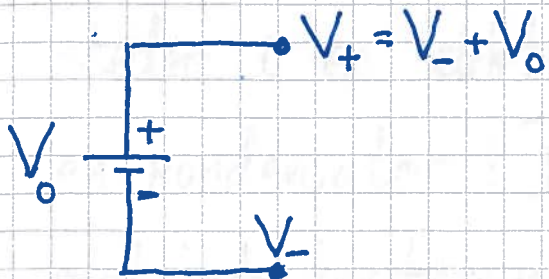
Med N motstander i parallell:

$$\boxed{R^{-1} = \sum_{j=1}^N R_j^{-1}}$$

Likestrømkretser [YF 26 (25); LHL 22] (142)

DC = direct current = likestrøm

Likespenningskilde :

Sørger for konstant spenning

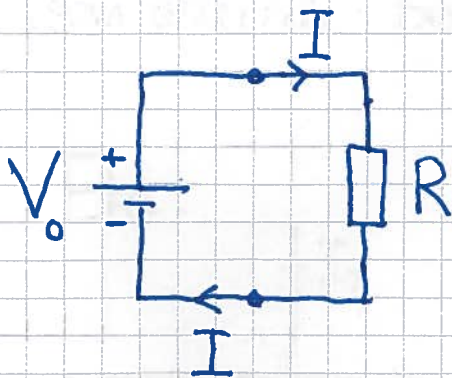
$V_0 = V_+ - V_-$ mellom polene.

Eks: Kjemisk batteri, solcelle

Kan koble spenningskilden til en motstand R .

Gir en lukket krets, og strøm bestemt av

Ohms lov :

$$I = V_0 / R$$

Kirchhoffs lover (regler) [YF 26.2; LHL 22.3] (143)

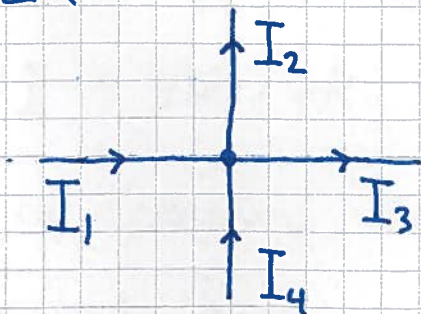
K1: Strømregel; knutepunktregel

Ladning vil ikke "høpe seg opp" på ulike steder i en elektrisk krets. [Unntak: Platene i en kondensator!] Derfor må netto strøm inn mot et knutepunkt være lik netto strøm ut av knutepunktet.

$$\sum_j I_j = 0 \quad \text{i alle knutepunkt i elektrisk krets}$$

(som allerede benyttet s. 141)

Eks:

Velg (f.eks) positivt fortegn inn og negativt fortegn ut

$$\Rightarrow I_1 + I_4 - I_2 - I_3 = 0$$

$$\underbrace{I_1 + I_4}_{\text{inn}} = \underbrace{I_2 + I_3}_{\text{ut}}$$

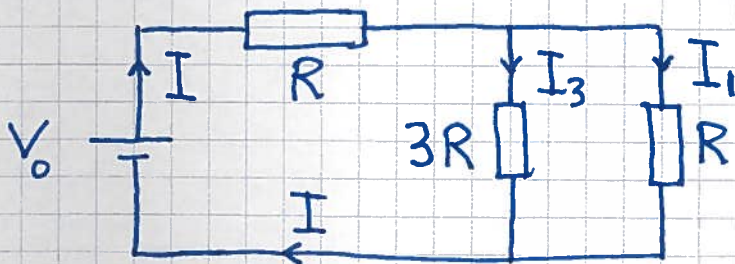

K2: Spenningsregel; sløyferegel

En ladning må oppleve et entydig potensial (dvs: ha en entydig pot. energi) på et gitt sted i en elektrisk krets. Derfor må summen av alle potensialendringer rundt enhver lukket sløyfe være null

$$\sum_j V_j = 0 \text{ rundt alle sløyfer i elektrisk krets}$$

Eks:

$$V_0 = I \cdot R_{\text{tot}} ; R_{\text{tot}} = R + \left(\frac{1}{3R} + \frac{1}{R} \right)^{-1} = \frac{7}{4} R$$

$$\Rightarrow I = 4V_0 / 7R, I_3 = \frac{1}{4} I = V_0 / 7R, I_1 = \frac{3}{4} I = 3V_0 / 7R$$

Lik spenning over de to parallellkoblede motstandene.